

TUDOMÁNYUNK (XII.)

Nógrády Mihály (Ottawa):

Elmélkedés a szláv név eredetéről

Östörténelmünk egyik legnagyobb problémája a magyar népnév hiánya régi külföldi krónikákban. Torzított formában először 1150-ben jelenik meg Magyarországon, mint a *Hetumoger* utótagja, majd 1274-ben mint *Magyari* személynév lett megörökítve.⁹² Tehát a kérdés jogosan felmerül, voltak-e magyarok a Kárpát-medencében Árpád népének 896-ban történt bevonulása előtt és hogy hívták őket? Természetesen voltak, ezt a genetika bizonyítja, de Európában saját magukon kívül senki sem hívta őket magyarnak. Még ma sem.

A Kárpát-medencében és körülötte lakó legtöbb népet a régi latin és görög nyelvű krónikák a mai nevükhöz hasonló formában jegyezték le, például *Bulgaros* (bolgárok), *Ros* (orosz). Azonban van egy név, ami latinul *Sclavus*, görögül *Sklavin*, melynek viselőit legtöbb mai kutató a szlávokkal hozza kapcsolatba. Tulajdonképpen a nemzetközileg elfogadott etimológiája ennek a népnévnek *szláv* ‘rabszolga’ jelentéssel. Ez az elnevezés eredményezte, hogy a honfoglalás előtti Kárpát-medence lakóit a történelem nem magyaroknak, hanem szlávoknak tartja. E dolgozat célja ezt az állásfoglalást újravizsgálni és a *Sclavin* szó *scla* tövének etimológiáját tisztázni.

Legtöbb szótár Jakob és Wilhelm Grimm-féle etimológiára hivatkozik, ami azt igyekszik bizonyítani, hogy a német *Sklave* és ezek más nyelvekben létező változatai ‘rabszolga’ jelentéssel a bizánci görög Σκλαβοι[szklávi]-ból származnak, amely azonos a Szláv névvel. A ‘k’ betű jelenléte a német *Sklave*-ban csak futólagosan van említve, mégpedig azon hibás feltételezéssel, hogy a szó a szláv nyelvből lett képezve, és a ‘c’, amit k-nak ejtünk, beillesztése az ‘sl’ közé, római sajátosság.⁹³ De hogyan lett a szklávból szláv?

A Grimm-testvérek mások munkáira hivatkoznak szótárukban, akiknek egyike Gregor Krek (1840-1905) szlovén nyelvész, az ausztriai Graz város egyetemének a szláv nyelvet tanító legelső professzora. Ő az elsők között volt, aki önkényesen beleszótta, vagy inkább belecsempészte a *szláv* nevet a latin és görög krónikákban lejegyzett *sklavi* és *sklavin* nevek közé.

⁹² Benkő 1967: 816, 2. kötet

⁹³ Grimm 1905: 1310, 16. kötet

“Bald wird die einheimische Benennung *S e r b e n* als Collectivname, als Name der grossen nationalem Einheit verdrängt und weicht auch der Name *V e n e t e r* mehr und mehr einem einheimischen Namen: *S l o v ě n e n* (*Κλαυηνοί, Κλαβηνοί, Κλαβινί, Κλαβηcianoί, Cθλαβινοί, Cθλαβόγενοι, Cθλαβηcianoί, Cθλοβηνοί, Cθλοβενοί, Cκλάβοι, Ἀcθλάβοι, Sclaveni, Sclavini, Sclavani, Sclavi, **Slavi**, arab Sakālliba nach Cκλάβοι mit vocal. Einschub*), womit aber nur der gesammte slavische der Name *A n t e n* (*Ανται, Antes. Anti*) aufkömmt, jedoch bei Schriftstellern nicht vor dem sechsten Jahrhunderte.”⁹⁴

(A német szövegben levő archaikus kifejezéseket nehéz értelmezni és pontosan lefordítani. Ezért közöljük az eredeti német szöveget.) A szerző fordítása: Hamarosan kialakult az egész helyi lakosságra vonatkozó *S z e r b* mint egységes gyűjtőnév, ami kiszorított olyan neveket, mint *V e n e t i*, meg több régebben létező nevet: *S l o v é n* (Szklaíni, Szklavíni, Szklaviní, Szklaviszianí, Sztlavíní, Sztlavogeni, Sztlavísziani, Sztlovíni, Sztlovefi, Szklávi, Asztláví, Szklaveni, Szklavini, Szklavani, **Szklávi**, arab Szakaliba a Szklávi mintájára zöngés [mássalhangzóval]. Betoldás), de mivel így csak a nyugati szlávok összességét hívták, addig a keleti törzseknél az *A n t* név (Antai, Antes, Anti) terjedt el, de nem a hatodik század előtti íróknál.

A krónikákban lejegyzett *sclavi* és *Κλαβοι* (mindkét név kiejtése ‘szklávi’) nevet Krek és társai előtt senki sem értelmezte *szláv*nak. A fenti német és magyar szövegben ezt a nevet **félkövér** betűvel jelezzük.

A *Szklavin* név 512-ben jelent meg először, amikor a Heruli nép elvándorolt a Duna vidékéről Skandináviába. Ezt a középkori történetíró, Procopius, így írja le később, ca. 546-550 között: Ezek az emberek vándorlásuk közben keresztül haladtak az összes Szklavin népen, amíg céljukhoz értek.⁹⁵ A *szklavinok* zöme a Kárpát-medencén belül lakott, és az Avar uralom alatt kapta ezt a nevet, amit a nyelvészek tévesen görög eredetűnek tartanak, mert görög krónikákban jelent meg először. Ez a józan észnek ellentmond, mert a görögök rabszolgatartó népek voltak és *δοῦλος* [dulosz] ‘rabszolga’ szavuk már 512 előtt létezett. Tehát nem volt szükségük új rabszolga szót alkotni.

Ez késztetett több nyelvészt, köztük Omeljan Pritsakot, a Harvard Egyetem

⁹⁴ Krek 1887: 292

⁹⁵ Pritsak 1983: 407

tanárát is, a *szklavin* népnév más nyelvből való levezetésére. Kiinduló pontja Sir Gerard Clauson ótörök szótára volt.

Clauson a 13. század előtti török *sakla* (kiejtése *szakla*) kifejezést mint a *sak* főnévből képzett igei névszót tárgyalja és a következőképpen értelmezi: *to watch over* (szemmel tartani), *guard* (őrizni, vigyázni), *protect* (védeni, oltalmazni).⁹⁶ Vagyis a szó értelme ugyanaz, amit a magyar *őr* és származékszavai jelentenek. A szó jelentése a mai törökben leszűkült ‘elrejt, eldug, eltitkol’-ra, ami *sakmak* címszó alatt található a mai szótárakban. Török szótárakban a jelen időt a harmadik szám *-mak* ragja jelzi, ami a *sak* tőhöz csatlakozik.

A *szakla* jelen volt más ótörök nyelvekben is, úgymint a délnyugati oszmánban ‘elrejt, eldug’ jelentéssel, csagatáj *szaxla* ‘szemmel tart’, xwarazmian *szakla*- ‘védeni, oltalmazni’, oguz *szakla*- védeni, oltalmazni’, kumán *szakla*- ‘őrizni, védeni’, stb.⁹⁷ E jelentésekből kitűnik, hogy a szó nem alkalmas a ‘rabszolga’ jelentés kikövetkeztetésére.

Ettől függetlenül, Omeljan Pritsak ebből a 13. század előtti *sakla*-ból indul ki és vezeti le a *rabszolga* jelentésű latin *sclavus* és görög *sklavin* szavakat.⁹⁸ Ugyanis ennek a kornak történelmével foglalkozó nyelvészek és történészek egy része visszautasítja azt a hipotézist, hogy a krónikákban említett *sclavus* és *sklavin* a mai szlávok ősei voltak. Pritsak így érvel:

*“Since all attempts to find an etymology of the term Sklavin- / Slav-, on native ground have failed, one is tempted to look elsewhere, proto-Bulgarian seems the most promising spot. There we find a common Hunno-Turkic word saqla-, ‘to watch over, guard, protect’.⁹⁹ The noun derived from it by the suffix */GU/ is attested in Kazan-Tatar (Muslim progeny of the Volga Bulgars) and in Karaim (modern Qipčaq-Polovcian), where the suffix became /-w/. In these languages the noun saqla-w means ‘guard, watch, guarding’ in the sense of actor, profession, place, or action.¹⁰⁰ As early as Proto-Bulgarian, the suffix */GU/ had become /w/: e.g., κολο-β-ρ (< *qola-ğu-r) ‘leader’. Further, in Proto-Bulgarian the stress moved from the root syllable to the suffix, and the root vowel then reduced, e.g., *dawl-an > dwan ‘hare’, *tovirəm > tvirəm «the ninth». Therefore one can assume that in Proto-Bulgarian the old*

⁹⁶ Clauson 1972: 810

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Pritsak 1983: 399-416

⁹⁹ A lábjegyzetben hivatkozik a fentebb említett Clauson etimológiára, de nem olyan részletesen, mint itt tárgyaljuk.

¹⁰⁰ Itt megadja a Kazan-Tatar *saqla-u* jelentését mint ‘megőriz’ és más török nyelvekben is meglevő hasonló szavak ‘örködés’ jelentését.

**saqla-gu would develop as *saqla-w and later as saqlaw-. Proto-Bulgarian also had a collective suffix /-in/, used especially to designate peoples: e.g., Volga Bulgarian Bulgar-in, «the Bulgars», Sovar-in «the Sowars».*

*Thus our conclusion is that there was a Proto-Bulgarian word saqlaw > sqlaw with the plural form *sqlaw-in and two meanings: 1) «guard, watch, guarding»; 2) «trained slave». The Arabs who were engaged in the slave trade, adopted the singular form as š(a)qlab, meaning «trained slave», while the Byzantines, who were interested in contacts with the collective of the sqlawin on their limes, adopted it as sklavin, adding a plural desinence: Σκλαβην-οί. In Slavic, the suffix was modified to the collective plural –ěn-e, denoting a social group, correlated with the singulative suffix –in-, while the impermissible initial cluster *skl was reduced to sl.»¹⁰¹*

Magyarul:¹⁰² Mivel a Szklavin- / Szláv- népnév származtatásának hazájuk földjén való keresésében minden kísérlet sikertelenül végződött, kénytelenek vagyunk máshol keresni és a proto-bulgár mutatkozik a legjobbnak. Ott találjuk a közönséges hun-török *saqla-* szót ‘szemmel tartani, őrizni, vigyázni, védeni és oltalmazni’ jelentéssel. Ebből képez főnevet a */GU/ rag melynek megfelelőit a kazár-tatárban (a volgai bulgárok Muzulmán leszármazottai) és Karaimban (a mai kipcakpolovec)¹⁰³ találjuk, ahol e ragból /-w/ lett. Ezekben a nyelvekben a *saqla-w* főnév jelentése ‘őr, vigyáz, őriz’, cselekvés, foglalkozás, hely vagy tevékenység értelemben. A */GU/ rag már a korai proto-bulgárban átváltozott /w/-re: például κολο-β-ρ (*qola-gu-r) ‘vezető’. Továbbá, a proto-bulgárban a hangsúly eltolódott a tőszótagról a ragra, majd a tőszó magánhangzója elhalkult, például *dawlan > dwan ‘vadnyúl’, *tovirəm > tvirəm «a kilencedik». Tehát feltételezhető, hogy a proto-bulgárban a régi *saqla-gu származéka *saqla-w majd később saqlaw- lett. A proto-bulgárban szintén volt egy gyűjtőrag /-in/, amely főképpen embercsoportok jelölésére szolgált: például a volgai bulgárban a *Bulgar-in* «a bulgárok», *Sovar-in* «a szovárok».

Tehát a végső következtetés az, hogy a proto-bulgárban volt egy saqlaw > sqlaw szó *sqlaw-in többes számmal és két

¹⁰¹ Pritsak 1983: 405-407

¹⁰² A szerző fordítása

¹⁰³ A török nyelvű kunokat az oroszok polovec névvel jelölték, jelentése ‘sápadt’.

jelentéssel: 1) «őr, vigyáz, őriz»; 2) «betanított rabszolga». Az arabok, akik a rabszolga piacon tevékenyen résztvettek, az egyes számú *sz(a)qlab*-ot vették át «betanított rabszolga» jelentéssel, azonban a bizánciak, akiket a határsávjuk körül levő *szqlawin* néppel való érintkezés érdekelt, mint *szklavin* használták a többes szám ragjával: Σκλαβην-οί [Szklaavin-oi]. A szláv nyelvekben, ez a rag felvette a gyűjtőszó többes számát, ami *-ěn-e*, ami csoportot vagy társadalmat jelöl, kölcsönösen az egyes számban használt *-in-* raggal, mialatt a lehetetlen szókezdő **szkl* mássalhangzó torlódás lerövidült és *szl* lett.

Évekkel ezelőtt elfogadtam Omeljan Pritsak etimológiáját, amikor *A nevek bizonyítanak* c. tanulmányom angol eredetijén dolgoztam (2001-2009), akármilyen nehézkesnek találtam a sok csillagozott (*) következtetés miatt, mert a *Sclav* > *Slav* [Szklaáv > Szláv] elcsépett és erőltetett etimológiáján kívül más magyarázat nem volt. Azonban ez a megoldás azóta is állandóan nyugtalanít, annak ellenére, hogy tudomásom szerint senki sem cáfolta. Ugyanis abban az időben, amikor e név különböző formái jelölték azt a rabszolga társadalmat, amelynek neve állandóan foglalkoztatta a római és görög krónikásokat, minden rabszolgatartó nép nyelvén volt 'rabszolga' szava. Tehát nem volt szükségük új szóra. V. ö. latin *servus*, *captivus*; görög *δοῦλος* [dulosz]; török *qul* 'rabszolga'¹⁰⁴ és *köle*, *esir* 'fogoly'; szláv *paō* [rab], *sluga* 'szolga'. A latinul és görögül író krónikások használták a *sklávusz* és *sklavin* szót is 'rabszolga' értelemben, de csak az avarok uralma alatt élőkre alkalmazták. Az avar uralom előtt és után a szót nem használták egy nyelvben sem. A honfoglalás után Magyarországon ezt az alárendelt társadalmi réteget 'jobbágnak' hívták. Ezt támogatja mai *szervusz* köszöntésünk, ami valószínűen a hosszú szolgasorból maradt fenn, amikor a főleg idegen földesúr így hívta szolgálait.

A krónikákban említett *szklavinok* nem tarthattak rabszolgákat, mert maguk is rabszolgák voltak, tehát nem lehetett ilyen szavuk. A ma is ezen a területen élő népek közül csak a magyarnak nem volt *rabszolga* szava. Ugyanis úgy a *rab*, mint a *szolga* szláv kölcsönszó.¹⁰⁵ Ez nem csillagozott következtetés, hanem elfogadott tény.

A másik tény pedig a magyarság honfoglalás előtti jelenléte a Kárpát-medencében, amit a genetikai felmérés igazol, mert a mai magyarok genetikája Európa más népeihez hasonló. Azt is igazolja, hogy a kisszámú honfoglalók genetikája nem egyezik az ott talált őslakosságával.¹⁰⁶

Omeljan Pritsak jó helyen, a török nyelvben keresi a név eredetét, de nem magyarázza meg az *sk* mássalhangzók közé beillesztett *-a-* magánhangzó okát,

¹⁰⁴ Golden 2000: 190 – col. C, 29

¹⁰⁵ Benkő 1967: 324, 778, 3. kötet

¹⁰⁶ Raskó 2010: 157-158

ami a török *sakla* szóhoz vezette. Mi oknál fogva választotta az *a* betűt és nem más magánhangzót? Miért nem tette be ugyanazt a magánhangzót a *kl* közé is, hogy *szakala* szóalakot kapjon? Ugyanis a ‘hangkiesés’ (syncope) minden nyelvben létezik, amikor hangok kihagyásával a szó megrövidül.¹⁰⁷ Ez magán- és mássalhangzókra egyaránt vonatkozik. Például: Holland *honing*, német *Honig* (méz); lengyel *serce*, szerb *srce* (szív); latin *domina*, olasz *donna* (úrnő); magyar *kalapács*; Szlovák *klepáč*. A szinkopálás főleg idegen szavak átvételénél érvényesül legtöbbször.

E tanulmány célja nem Pritsak etimológiájának vitatása, sem kétségbe vonása, hanem a szófejtés levezetése, a magyar nyelv sajátosságait figyelembe véve, kikövetkeztetett (*) szavak és ragok nélkül. Egyetértünk az *-a-* magánhangzó kiválasztásával és beillesztésével az *s* és *k* közé mert ennek oka a *szkla* tőszó *-a* véghangja. Ez arra utal, hogy az eredeti szóból kiesett hangok a szájüreg hátsó részén képződtek és az *-a* véghang magánhangzó-illeszkedés következményeként keletkezett. Tehát az eredeti szó, miután az *a*-t beillesztjük a *kl* közé is, így nézett ki: *saka:la*. Ehhez csatlakoztak a török és görög képzők.

Most térjünk vissza Clausonhoz, aki az ótörök *sakak(saka:k)*-ból vezeti le a *saka:l* szót.¹⁰⁸ Megadja a *sakak* eredeti jelentését: ami lefelé lóg.¹⁰⁹ A *saka:l* viszont ‘szakáll’ jelentéssel minden török nyelvben fennmaradt a mai napig.

A TESZ megerősíti Clauson elgondolását annélkül, hogy tudna róla, mert a *szak*² címszóval kapcsolatban ezt írja: „Talán ótörök jövevényszó, s etimonjában végső soron összefügghet a török *saqa-* ‘lóg, csüng’ igével, amelynek egyik származéka *szakáll* szavunknak is előzménye.”¹¹⁰

Tovább lapozva a TESZ-ben, észrevevessük, hogy ‘szakáll’ szavunk ótörök eredetű és megtalálható minden török nyelvcsoporthoz,¹¹¹ tehát kölcsönszó a magyarban. Azonban ha figyelmesen megvizsgáljuk, a szó két szóelemből áll, a *szak*²-ből, amint Clauson is jelzi, és az *áll*²-ből. Az *áll*² viszont finnugor eredetű,¹¹² ami arra enged következtetni, hogy a ‘szakáll’ hybrid szó, török és magyar részből áll és pontosan megmondja a helyet ahol lóg, vagyis az állunkon. Ezt jobban el lehetne fogadni, mint más tekervényes szóboncolást.

Még a szóvégi *-a* kivizsgálását kellene elvégezni, ami nagyon hosszúra nyújtaná dolgozatunkat. Elégedjünk meg annyival, hogy az *-a* rag taglalása egy másik dolgozat témája, amint fentebb olvasható ebben a folyóiratban. A régi *-a* rag

¹⁰⁷ Crystal 1992: 378

¹⁰⁸ Az *a*: graféma hangértéke a magyar *á* a nemzetközi fonetikai jelek szerint, tehát kiejtése *szakál*.

¹⁰⁹ Clauson 1972: 807-808

¹¹⁰ Benkő 1967: 649, 3. kötet

¹¹¹ Benkő 1967: 652, 3. kötet

¹¹² Benkő 1967: 136, 1. kötet

melléknevet is képzett úgy az ómagyar, mint a sumér nyelvben.¹¹³

Tehát nagyon közel állunk a valósághoz, ha úgy érvelünk, hogy a *szklávusz*, *szklavin* és ragozott változatai a *szaka:la* (szakála) alaptagból alakult ki, ami mai magyar nyelven a *szakállas* melléknévvel egyenlő. Vagyis az avarok a helyi szolganépet nevezték így, majd a görögök ezt a nevet vették át, és mivel ez a nép rabszolga volt, azt az értelmet adták neki.

Mi okunk van arra, hogy a *szakállas* népnevet ne utasítsuk el? A borotválkozás abban a korban már elterjedt szokás volt, főleg az uralkodó osztály között. Ha megfigyeljük, a férfiak nagy része korabeli szobrokon és festményeken nem visel szakállt. Ha igen, akkor a szakáll különleges finomsággal van ábrázolva. Hullámosan, alja lekerekítve, kecskeszakáll, egyenesen fésülve, stb. Azonban a barbárok mint gondozatlan hosszú-szakállas férfiak vannak ábrázolva. Nekünk magyaroknak nem volt szavunk a haj és szakáll ápolásra. *Borbély* szavunk a kései latin *barbarius*-ból ered bajor-osztrák közvetítéssel.¹¹⁴

Embereket is elneveztek a szakállukról, például I. Friedrich (Rótszakállú Frigyes 1122-1190) német-római császár mint *Barbarossa* volt ismeretes, ami olaszul Vörösszakállt jelent. Németül Kaiser Rotbart.

Rabszolgák között a borotválkozás nem volt elterjedve, ők vagy gubancos vagy rendetlen szakállt viselhettek, nem lehetett módjukban gondját viselni hajuknak és szakálluknak. Esetleg befonhatták vagy felcsavarták. A jellegzetesen rendetlen szakáll viseletük után való elnevezésük nagyon valószínű. Ilyen esetek máshol is előfordultak, például a Karib szigetek egyikének neve *Barbados*, eredetileg *Los Barbados*, amit a portugál hajósok adtak neki, jelentése 'a szakállasok'. A szóbeli hagyomány szerint ez a helynév a szakállas fügefára (*ficus citrifolia*) vonatkozott, amiből még ma is több létezik. Azonban a *los barbados* kifejezés hímnemű volta őslakos szakállas férfiakat sugalmaz.¹¹⁵ A Barbados név először a sziget őslakosaira vonatkozott majd később a sziget neve lett. *Barbuda*, egy másik sziget neve szintén e név torzított alakja.

Befejezésül még annyit, hogy nagyszámú komoly tudós foglalkozik a szlávok kialakulásával. Ezek közül érdemes elolvasni Florin Curta (Assistant Professor of Medieval History, University of Florida): *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700.* című, 2001-ben kiadott könyvét. Több mint ezer könyvre hivatkozik, amelyek kibővíthetik a kutatási területet.

A honfoglalással kapcsolatban Omeljan Pritsak dolgozata 1965-ben jelent meg az *Ural-Altaische Jahrbücher* #36, 383-389 oldalain. Szerinte Árpád a török onogurok vezére volt, és visszafoglalta a hunok által elvesztett Kárpát-medencét.

¹¹³ A képző rövid ismertetése elérhető a világhálózaton <http://michaelnogrady.wix.com/magyar-history> a *Kassai név elemzése* cím alatt.

¹¹⁴ Benkő 1967: 343, 1. kötet

¹¹⁵ Forde, Addinton G. 2003: 11

Irodalom

- Benkő** Loránd et al. 1967. *A Magyar Nyelv Történeti–Etimológiai Szótára (TESZ)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Clauson**, Sir Gerard. 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Crystal**, David. 1992. *Language & Languages*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Forde**, Addinton G. 2003. *Place-names of Barbados*. Bridgetown: Folklore Publications.
- Golden**, Peter B. ed. 2000. *The King's Dictionary. The Rasūlid Hexaglot*. Leiden· Boston· Köln: Brill.
- Grimm**, Jacob und Wilhelm. 1905. *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel. Változatlan új kiadás, München 1984. Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG.
- Krek**, Gregor. 1887. *Einleitung in die Slavische Literaturgeschichte*. Akademische Vorlesungen, Studien und Kritische Streifzüge. Graz: Verlag von Leuschner & Lubensky.
- Pritsak**, Omeljan. 1983. *The Slavs and the Avars*. Conference paper. Spoleto: Settimande di Studio del centro Italiano di Studi sull'alto medioevo, XXX.
- Raskó** István, 2010. *Honfoglaló gének*. Budapest: Medicina Könyvkiadó Zrt.